

УДК 159.923.3-053.6

І. Ф. Віхерко, аспірантка

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

кафедра загальної та соціальної психології

e-mail: viherko@itstep.org

ОСОБЛИВОСТІ ПРИХОВАНОЇ МОТИВАЦІЇ ПІДЛІТКІВ-ДЕВІАНТІВ З АКЦЕНТУАЦІЯМИ ХАРАКТЕРУ

У статті наводяться результати емпіричного дослідження стосовно особливостей мотиваційних тенденцій підлітків, у яких діагностовані акцентуації характеру та зафіксовані девіантні прояви в поведінці. В дослідженні здійснено спробу встановити особливості прихованої мотивації акцентуантів, які приводять до виникнення девіацій, або ж навпаки, є стримуючим фактором у формуванні ненормової поведінки.

Ключові слова: девіантна поведінка, акцентуація, прихована мотивація, підлітки.

Актуальність

Як відомо, підлітки є найбільш чутливою, реактивною категорією суспільства до всіляких процесів, що відбуваються у ньому. Сучасна молодіжна культура є природним результатом актуального стану суспільства: наявності політики подвійної моралі, нестабільності економіки, відсутності державної молодіжної політики. Цими факторами пояснюється наявність великої кількості порушень соціальних норм та норм моралі підлітками (девіації), адиктивна поведінка та навіть здійснення правопорушень. Тому тема нашого дослідження є актуальною.

Мета дослідження

Вибірка, до якої увійшли підлітки з акцентуаціями характеру, дає змогу простежити особливості прихованої мотивації, які є стимулюючими або ж, навпаки, стримуючими у девіантних проявах таких дітей.

Під прихованою мотивацією ми розуміємо певну спрямованість усіх мотиваційних орієнтацій особистості, тобто певний простір, в якому містяться всі усвідомлювані але неопрацьовані, а також витіснені мотиви, цінності та потреби особистості. Мотиваційна сфера визначається дослідниками як «сукупність усіх детермінант поведінки», позначає спрямовану, опосередковану певним предметом потреби (цілеспрямування) і насичену певними семантичними одиницями [5]. Нами мотивація розглядається як складний багатокomпонентний комплекс, який поєднує в собі як свідомо фіксований суб'єктом аспект мотиваційних спрямувань, так і певну мотиваційно потребову орієнтацію поведінки та діяльності, що забезпечується цілями, цінностями, мотивами та потребами, які, в силу певних факторів (їхня неприйнятність, неможливість їхньої інтеграції у вже існуючу структуру мотивації та ін.), підміняються в свідомості суб'єкта на більш звичні та легко інтерпретовані. Однак, навіть усвідомлення окремих компонентів мотиву

не забезпечує розуміння його як основи та детермінанти поведінки або вчинку [2]. Для цього особі необхідно проаналізувати усвідомлюване та привести його до цілісної структури, яка пояснює реальні передумови її активності. Відсутність необхідності заглиблюватись в такий аналіз при суб'єктивно сприйнятій однозначності та очевидності ситуації, підміна у свідомості підлітка одного мотиву іншим та відсутність потреби у пізнанні істини свого вчинку приводить до того, що в свідомості презентованою є не дійсно актуальна та вирішальна причина, а зазвичай, така, що виправдовує даний вчинок [4]. Дана особливість може бути поясненою в тому числі і процесом раціоналізації, яка забезпечує позитивне психологічне самопочуття та самосприйняття.

Девіації в поведінці підлітків можуть бути результатом багатьох причин як психологічного, суб'єктивного характеру, так і результатом несприятливого впливу соціуму [11, 6]. Найбільш розробленими та проаналізованими детермінантами неприйнятної поведінки підлітків є невдало пройдена соціалізація та наявність акцентуацій характеру. З огляду на вказані фактори і будується корекційна програма девіантної поведінки [7, 11].

Проблема девіантної поведінки майже не розроблена за точки зору мотиваційних особливостей. Так як мотив та мотивація є зазначеними як імпульс, що спрямовує активність суб'єкту, нами було висунуте припущення, що саме в особливостях мотиваційної сфери сконцентрована причинна, а також стримуюча сила певних соціально та морально неприйнятних поведінкових проявів.

Для емпіричного дослідження нами була сформована вибірка, до якої увійшли 80 учнів середніх загальноосвітніх шкіл м. Одеси.

Дослідження проводилось з використанням методики Патохарактерологічного діагностичного опитувальника (ПДО) (А. Є. Лічко, 1981) та методики Психосемантичної діагностики прихованої мотивації (Л. І. Соломін, 2001), складання психолого-педагогічних характеристик досліджуваних.

Категорії, які використовуються для оцінювання в методиці Психосемантичної діагностики прихованої мотивації, були адаптовані до актуальних потреб дослідження (що допускається авторами-розробниками даної методики) [9]. До переліку категорій були включені такі, які позначають негативні поведінкові прояви, стримуючі фактори, позитивно емоційно забарвлені категорії (поняття-індикатори), категорії, що позначають, безумовно, актуальні та значущі для підліткового віку сфери життєдіяльності.

За результатами ПДО нами було діагностовано криміногенні типи акцентуації характеру в наступному співвідношенні: гіпертимний тип (дольова частка у вибірці 0,18), шизоїдний тип (0,07), істероїдний тип (0,125), епілептоїдний (0,1). Частота появи типів у вибірці відповідає даним, викладеним в наукових дослідженнях з даного питання [5].

Таким чином, за результатами діагностики за методикою ПДО встановлено, що в 41 підлітка тип акцентуації криміногенний, що за визначенням передбачає потенційну загрозу появи девіантних та протиправних дій за умови відсутності обмежуючих факторів внутрішнього та зовнішнього характеру. На основі психолого-педагогічних характеристик, з групи підлітків з криміногенними типами акцентуації характеру нами для подальшого етапу основного дослідження було сформовано дві групи. До першої з них, яка складає 23 підлітки, увійшли ті з них, які демонструють девіантні тенденції в поведінці. Друга група, контрольна, складається з 16 підлітків, в яких так само виявлено криміногенний тип акценту-

ації, але поведінка яких оцінюється як така, що відповідає вимогам соціальних, правових норм та норм моралі.

За результатами дослідження за першим субтестом методики діагностики прихованої мотивації — модифікованим варіантом Кольорового тесту відношень — нами було сформовано переліки категорій, що позначають відповідні мотиви та потреби для обох груп, та дають можливість дослідити семантичний простір, яким оперують підлітки, встановити базові та актуальні потреби, властиві їм. Результати було погруповано за показниками дисперсного аналізу в групах девіантних та недевіантних підлітків. Дані наведені в таблиці 1.

Таблиця 1

Групи значимих потреб підлітків у вибірці

Групи значимості	Група недевіантних підлітків	Група девіантних підлітків
1.	Матеріальне благополуччя, друзі.	Матеріальне благополуччя.
2.	Освіта, розваги в компанії, я-ідеальне.	Розваги в компанії, алкоголь, компанія.
3.	Моє майбутнє, алкоголь, компанія, норми і приписи, щастя, любов, мої обов'язки.	Успіх, спілкування, радість.
4.	Успіх, конфлікт, правила поведінки, творчість, шахрайство.	Щастя, бійка, я-реальне, друзі, паління, втеча з дому, знущання, моє теперішнє, свобода, крадіжка, обман, хуліганство.
5.	Обман, агресія, моє захоплення, покарання, спілкування, школа.	

Даній вибірці підлітків незалежно від наявності девіантних тенденцій в поведінці властиве надання переваги наступним семантичним категоріям, які позначають відповідні потреби: «матеріальний добробут» (середній показник значущості по вибірці 0,84), «розваги в компанії» (0,71), «успіх» (0,62), «компанія» (0,61), «алкоголь» (0,66), «друзі» (0,66) «свобода» (0,53).

Для обох досліджуваних груп властива наявність у семантичному просторі мотиваційної сфери понять, які позначають негативні поведінкові реакції. Але для групи девіантів специфікою є те, що супутні категорії, що насичують мотиваційну сферу, описують також неприйнятні спрямування, за допомогою яких реалізують основні домінуючі потреби. Висока частотність появи понять, пов'язаних з потребою в соціальних контактах та взаємодії в референтній групі підлітків, у відповідях досліджуваних пояснюється прагненням до групування, потребою до належності до певної групи однолітків, властивим підлітковому віку.

В обох групах домінантною є потреба в матеріальній забезпеченості. Цей факт може бути пояснений характерною особливістю підліткового віку, яка пе-

редбачає позиціонування тотожності матеріальної забезпеченості і соціального становища, який є більш широкою за змістом категорією.

За результатами групування виявлено, що актуальний та базовий компоненти прихованої мотивації в групі девіантів дещо обмежені в порівнянні з групою підлітків, які не демонструють відхилення в поведінці.

Також в групі девіантів простежується відсутність активної орієнтації на майбутнє, актуальним для досліджуваних є їхнє сьогодення, актуальний стан, що обґрунтовується появою понять «моє теперішнє», «я — реальне».

Наявність категорії «я — реальне», яке характеризується значною частотою появи, може слугувати основою для висновку про вдоволеність актуальним станом, орієнтацію на сьогодення та відсутність прагнення та потреби до розвитку та вдосконаленні.

Сфера прихованої мотивації підлітків, які не демонструють девіантних тенденцій, типовими і характерними є потреби в матеріальному добробуті, потреба в додержанні норм і правил, потреба в досягненні успіху, потреба в дружбі та близьких стосунках, розвагах, у взаємодії з групою, потреба в самовиявленні через творчість. Простежується активна спрямованість у майбутнє у зв'язку з високою частотністю появи у вибірці поняття «моє майбутнє».

Серед прихованих мотиваційних тенденцій недевіантів наявні поняття, які також позначають негативну поведінкову спрямованість («конфлікт», «шахрайство»), які описують відповідні потреби та орієнтованість на здійснення дій, відповідних даним потребам. Цей факт може бути пояснений наявністю криміногенного типу акцентуації, який накладає певні типологічні характеристики на особу підлітка. Але поряд з цим в семантичному просторі наявні зі значною дольовою часткою такі категорії, як «норми та приписи», «покарання», що несуть певний обмежувальний зміст для реалізації негативно спрямованих потреб.

Також для даної групи підлітків характерна спрямованість у майбутнє, що можна констатувати, виходячи з високої частотності появи поняття «моє майбутнє». Тобто, підлітки з групи недевіантів позитивно спрямовані у майбутнє, що також може бути класифіковано як певний стримуючий фактор негативних поведінкових проявів. Виявлено орієнтацію на поняття «я-ідеальне», що слугує причиною для висновку про прагнення до самовдосконалення. Також у контексті понять, які були включені до сфери прихованих мотиваційних тенденцій, простежується висока частотність появи понять «моє захоплення», «цікаве заняття», які не були включені до переліку значущих категорій підлітками з девіантними схильностями. Це характеризує сферу прихованої мотивації як більш насичену.

Також було проведене ранжування дисперсних показників запропонованих понять по групам досліджуваних. Було виявлено значущі розбіжності у групових ступенях значимості при $p \leq 0,1$ понять «виконання норм і настанов», «моє майбутнє», «моє минуле», «паління», «втеча з дому», «обман» «алкоголь» та рівень значимості поняття «матеріальне благополуччя».

Модифікована методика семантичного диференціалу, яка є другим субтестом методики психосемантичної діагностики прихованої мотивації, дає змогу виявити ступінь цінності понять, які позначають потреби, ступінь термінальної стабільності їх стимулюючого впливу на особу та її поведінку, а також ступінь суб'єктивної готовності суб'єкта до їх реалізації, що закріплено у факторах цінності, активності та потенції.

Для двох груп досліджуваних однаково значущими виявились поняття «велика компанія», «друзі», «особиста незалежність», «матеріальне благополуччя», «алкоголь», «сварка, конфлікт», «хуліганство». Потреби, які виражені відповідними поняттями, є емоційно привабливими для обох груп досліджуваних підлітків.

Виявлена загальногрупова тенденція до декларування потреби у компанії та друзях пояснюється такими особливостями підліткового віку, як прагнення до групування та потреба в належності до певної референтної групи. Так як поняття «друзі» передбачає наявність близьких контактів, за цими поняттями стоїть актуальна потреба у емоційній близькості, виборі об'єктів для наслідування, прагненням до емоційної міжособистісної взаємодії.

Поняття «алкоголь», «хуліганство» є вираженням потреби до делінквентних поведінкових тенденцій, які можна пов'язати також з наявністю реакції емансипації в самооцінці та типовим виявленням властивої підліткам реакції протесту на заборонені та соціально несхвалювані акти поведінки, прагненням до пізнання всіх аспектів життя.

За результатами дослідження були виділені наступні поняття, за якими спостерігаються достовірні розбіжності в оцінюванні запропонованих понять за фактором цінності, які представлені в таблиці 2.

Значимість розбіжностей встановлювалась з використанням Q -критерія Розенбаума, при $Q > 7$, $p=0,05$. Розбіжності в ступені емоційного прийняття були виявлені за наступними семантичними одиницями: «моє майбутнє», «моє теперішнє», «покарання», «Я», «виконання норм та правил», «виконання обов'язків».

Таблиця 2

Дисперсні міжгрупові розбіжності за фактором цінності

Категорії	Девіанти	Недевіанти
1. Моє майбутнє	3,2±0,4	4,3±0,69
2. Моє теперішнє	4,1±0,51	3,3±0,68
3. Покарання	3,1±0,54	3,4±0,61
4. Я	3,6±0,66	3,1±0,73
5. Виконання норм та правил	2,8±0,73	3,4±0,94
6. Виконання обов'язків	3,2±0,62	3,7±0,54

За допомогою Q -критерія Розенбаума, при $Q > 7$, при $p=0,05$ виявлені міжгрупові розбіжності за показником активності наступних категорій: «особиста незалежність», «Я», «вигода». Результати дисперсного аналізу в досліджуваних групах представлені в таблиці 3.

Таблиця 3

Результати дисперсійного аналізу за показником активності

Категорії	Девіанти	Недевіанти
«Особиста незалежність»	3,7±0,72	4,8±0,56
«Я»	5,3±0,89	4,6±0,64
«Вигода»	5,4±0,51	3,9±0,58

Третій фактор, який виділяється розробниками модифікованої методики семантичного диференціалу, має назву фактора потенції і констатує ступінь суб'єктивного впливу певних об'єктів на особу. Значимість розбіжностей також встановлювалась за допомогою непараметричного *Q*-критерія Розенбаума. Значимо розрізняються оцінки понять «мої батьки», «моє майбутнє», «покарання», «докори сумління», «вигода». Результати дисперсного аналізу оцінювання понять за показником потенції наведені в таблиці 4.

Таблиця 4

Результати дисперсного дослідження за показником потенції

Категорії	Девіанти	Недівіанти
«мої батьки»	3,3±0,72	4,2±0,97
«моє майбутнє»	3,2±1,02	4,5±0,61
«покарання»	3,1±1,1	4,6±0,57
«докори сумління»	3±0,64	3,6±0,91
«вигода»	4,8±1,1	3,4±1,13

Результати, отримані за допомогою третього субтесту — модифікованої методики репертуарних решіток, дозволяють нам зробити висновки щодо того, які потреби переважно актуалізуються в різних типах ситуацій у наших груп випробуваних.

У групі девіантів середньоарифметична оцінка по групі була вища для наступних ситуацій: «сварка», «коли розважаюся», «серед друзів», «конфлікт», «коли критикують», «у складній відповідальній ситуації». Дані ситуації оцінюються досліджуваними з групи девіантів як особливо значущі.

У групі підлітків-акцентуантів, які не демонструють девіантних тенденцій, категорії «коли покараний», «конфлікт», «коли критикують», «у складній, відповідальній ситуації» визначаються як особливо значущі. Була виявлена висока середньогрупова оцінка по категорії «коли покараний» (3,4±0,76). Це свідчить про те, що дана ситуація є досить емоційною для них. Можливо, це є одним з латентних стримуючих механізмів в провокативних ситуаціях.

Загальна середня оцінка частоти зустрічання різних понять, що позначають актуальні стани, по всіх ситуаціях була високою в обох групах досліджуваних, що є показником високого загальногрупового рівня емоційної напруженості. Значення даного показника перевищувало 2,5, що вказує на наявність проблем емоційної регуляції поведінки. Високий показник стандартного відхилення загальної середньої оцінки в групі девіантів свідчить про внесок ситуаційного чинника в загальний рівень емоційної напруженості.

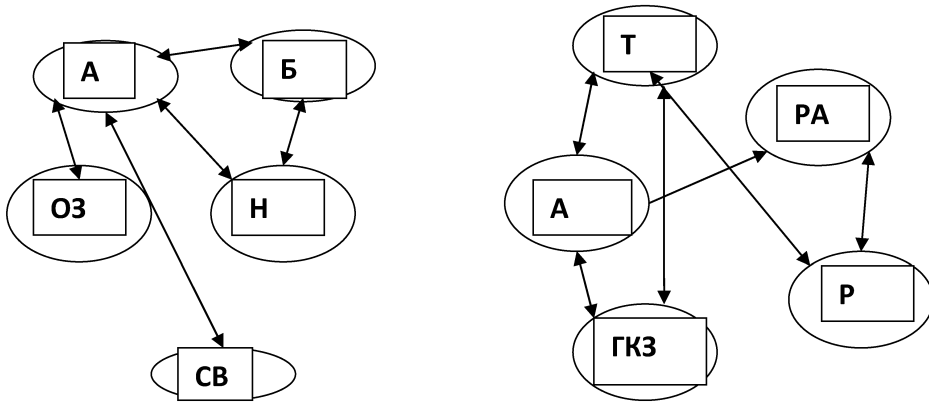
Потреби, індикатори яких отримали найбільші середні оцінки в групі девіантів, були наступні: «тривожно», «готовий на крайні заходи», «хочеться вилаятися», «роздратований, агресивний», «намагаюсь зберегти незалежність», «хочеться випити алкоголь», «намагаюсь справити враження».

Індикатори станів «готовий на крайні заходи», «роздратований, агресивний», «прагну порушити правила» є типовими станами для підлітків-акцентуантів з криміногенними акцентуаціями.

На основі проведеного кореляційного аналізу між станами було встановлено групи станів, суб'єктивно відчуваних як подібні. Значення коефіцієнта кореляції

між двома станами характеризує вірогідність їх сумісної появи в заданому колі ситуацій.

За результатами кореляційного аналізу для групи підлітків з девіантними тенденціями ми отримали дві групи чинників: «відчуваю бадьорість» (Б), «хочеться накричати» (Н), «хочеться отримати задоволення» (ОЗ), «хочеться випити алкоголь» (А), «намагаюсь справити враження» (СВ) і «тривожно» (Т), «готовий на крайні заходи» (ГКЗ), «хочеться що-небудь зруйнувати» (Р), «хочеться випити алкоголь» (А), «роздратований, агресивний» (РА). Результати представлені у вигляді кореляційних плеяд.

Мал. 1. Схема кореляційних плеяд показників станів девіантів

Примітка: \longleftrightarrow зв'язки на 1 % рівні значущості.

Висновки

В ході дослідження були виявлені наступні особливості прихованої мотивації підлітків, у яких було діагностовано криміногенний тип акцентуації та які демонструють девіантні тенденції в поведінці:

1. Виявлено певну вузькість семантичного поля досліджуваних, в рамках якого проходить оперування категоріями, оцінка ситуацій та відображається загальна спрямованість особистості.
2. Виявлено значну насиченість семантичного простору категоріями, що позначають неадаптивні поведінкові реакції, тобто саме девіантні і слугують показниками негативних та соціально неодобрянних мотиваційних тенденцій.
3. Визначено наявність первинної за рівнем потребою спрямованості на матеріальну забезпеченість, декларування даної потреби як домінантної.
4. Визначена мотиваційна спрямованість на актуальну теперішню ситуацію, орієнтація на актуальні події, відсутність далекоглядності та орієнтації в майбутнє, відсутність чітких мотивів, спрямованих на реалізацію в майбутньому.
5. Виявлено суперечливу спрямованість потребових орієнтацій стосовно особистісної незалежності та цінності свого Я, тобто позиціонування даної потреби як однієї з домінантних, і в той же час виражена готовності поступитися нею заради інтересів групи.
6. Відсутність потребових тенденцій до виконання норм та правил поведінки, нейтральне мотиваційне реагування на покарання, низьке сприйняття впливу значимих близьких.

7. Мотиваційна орієнтація на стимулюючий вплив певних об'єктів, пов'язаних з отриманням суб'єктивної вигоди матеріального характеру. 8. Наявність вираженої потреби до членства в певній референтній групі без вираженої потреби в близьких емоційних стосунках в ній, а також можливим для підлітків з девіантними тенденціями є нехтування власними потребами та переконаннями заради інтересів групи. 9. Наявність чіткої мотиваційної спрямованості на алкоголізацію. 10. Підліткам властиве поєднання на підсвідомому рівні ситуацій, маючих потенційно криміногенний зміст. 11. Категорія «Покарання» відноситься до неусвідомлюваних, не декларується на вербальному рівні і викликає неадаптивні стани у підлітка. 12. Підлітки акцентують увагу на прийнятті своїх наявних якостей та позитивне емоційне самоприйняття. 13. Семантичні одиниці, які несуть в собі обмежуючий зміст для прояву певних поведінкових реакцій, в сфері прихованої мотивації майже не представлені. 14. Вольовий компонент розвинений досить слабо, тобто підлітки орієнтуються виключно на власні потреби чи бажання. 15. Неможливість чи важкодоступність досягнення соціального статусу видається можливим компенсувати через володіння певними матеріальними перевагами. 16. В сфері прихованої мотивації підлітків-девіантів міцно закріплена інтрасуб'єктивна орієнтація, яка керує переважною більшістю поведінкових тенденцій.

Література

1. Двіжона О. В. Психокорекційна робота зі схильними до асоціальної поведінки підлітками / Двіжона О. В. — К.: Ін-т психології ім. Г. С. Костюка АПН України, 2002. — 298 с. — (Актуальні проблеми психології; Т. 1, ч. 7).
2. Зелинский А. Ф. Осознаваемое и неосознаваемое в преступном поведении / Зелинский А. Ф. — Харьков: Вища школа, 1986. — 246 с. — (Первоисточник).
3. Кавалеров А. І. Молодіжне середовище в його девіантному вимірі / Кавалеров А. І., Довгополюк В. А., Кавалеров А. А. — Одеса: Астропринт, 2005. — 127 с.
4. Князюк О. В. Осознаваемость мотивов как условие регуляции поведения подростков. — Сборник «Л. И. Божович и современная психология личности».
5. Личко А. Е. Подростковая психиатрия / Личко А. Е. — Л.: Медицина, 1985. — 416 с.
6. Менделевич В. Д. Психология девиантного поведения / Менделевич В. Д. — М.: МЕДпресс, 2000. — 452 с.
7. Ніколенко О. Профілактика і корекція девіантної поведінки підлітків / Ніколенко О. — Чернівці: Рута, 2004. — 42 с.
8. Современная психология мотивации. Психологические исследования: [сб. научн. статей / науч. ред. Леонтьев Д. А.]. — М.: Смысл, 2002. — 343 с.
9. Соломин И. Л. Психосемантическая диагностика скрытой мотивации / Соломин И. Л. — Санкт-Петербург: ИМАТОН, 2001 — 106 с.
10. Тузов А. П. Мотивация противоправного поведения несовершеннолетних / Тузов А. П. — К.: Вища школа, 1982. — 256 с. — (Первоисточник)
11. Харитонов В. А. Психологічні механізми девіантної поведінки неповнолітніх / Харитонов В. А. — К.: Інст. психології ім. Г. С. Костюка АПН України, 2003. — 262 с. — (Актуальні проблеми сучасної української психології) (Наукові записки; Вип. 23).

И. Ф. Вихерко, аспірантка

Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова

Кафедра общей и социальной психологии

ОСОБЕННОСТИ СКРЫТОЙ МОТИВАЦИИ ПОДРОСТКОВ-ДЕВИАНТОВ С АКЦЕНТУАЦИЯМИ ХАРАКТЕРА

Резюме

В статье приведены результаты эмпирического исследования относительно особенностей скрытых мотивационных тенденций подростков, которые демонстрируют девиации в поведении и у которых были выявлены акцентуации характера. В исследовании осуществлена попытка установить особенности именно скрытой мотивации акцентуантов, которые потенциально могут либо приводить к возникновению девиаций, либо выступают в качестве сдерживающего фактора в возникновении негативных поведенческих проявлений.

Ключевые слова: девиантное поведение, акцентуации характера, скрытая мотивация, подростки.

I. Viherko, postgraduate of department of general and social psychology

Odessa national university by name I. I. Mechnikov

THE FEATURES OF HIDDEN MOTIVATION OF THE DEVIANT ADOLESCENTS WITH PERSONALITY TRAITS ACCENTUATIONS.

Summary

The article presents the results of empirical research regarding the features of motivational tendencies of adolescents who reported manifestations of deviant behavior, but also diagnosed personality traits accentuation. In studies carried out of attempted to install features is hidden motivation adolescents with personality traits accentuation, which lead to the occurrence of deviations, as well as those that deter negative behavioral reaction.

Key words: deviant behavior, personality traits accentuation, hidden motivation, adolescents.